

Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej
Instytutu Pamięci Narodowej-KŚZpNP
we Wrocławiu

Semper Fidelis. Walki o Lwów 1918–1919

• Wystawa historyczna poświęcona
100. rocznicy Polskiej Obrony Lwowa

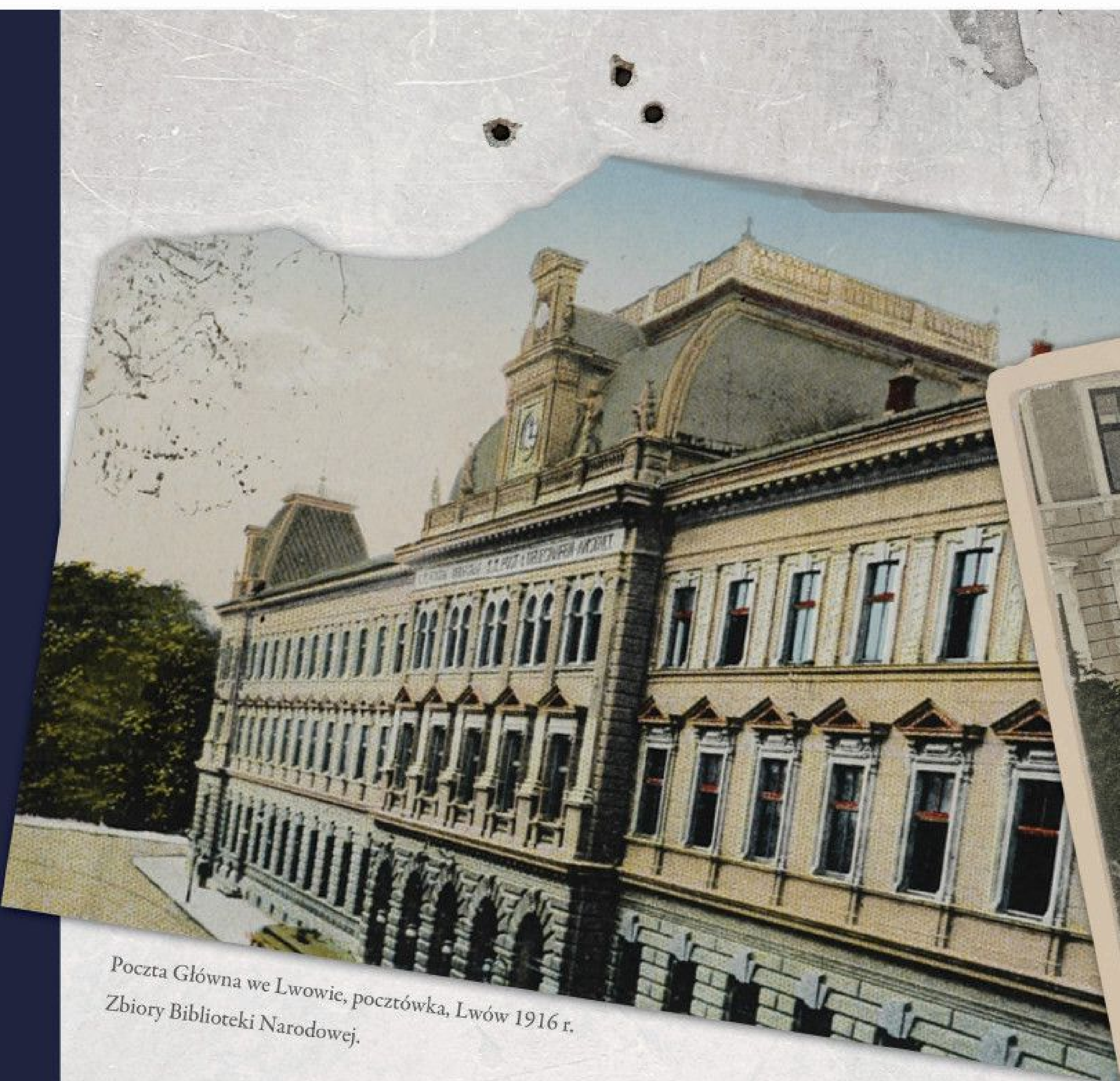

„Orlęta - obrona cmentarza.”

Mal. Wojciech Kossak. Olej na płótnie 1926 r.

Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie.

Galicja i Lwów. Zarys historii i struktura narodowościowa

Pocztą Główną we Lwowie, pocztówka, Lwów 1916 r.
Zbiory Biblioteki Narodowej.

Pomnik Aleksandra hr. Fredry, pocztówka, Lwów 1904 r.
Z kolekcji J. Wasylkowskiego, Zbiory Biblioteki Narodowej.

Pomnik hr. Fredry - Graf Fredro Monument

■ Królestwo Galicji i Lodomerii było prowincją (a od 1850 r. krajem koronnym) Cesarstwa Austriackiego, później Austro-Węgier. Obejmowało ono m. in. części historycznych dzielnic: Małopolski, Rusi Czerwonej i Rusi Halicko-Włodzimierskiej, utraconych przez Rzeczpospolitą w czasie pierwszego (1772) i trzeciego (1795) rozbioru.

Stolicą Galicji był Lwów, który przez ponad 400 lat należał do Polski. W 1910 r. miasto liczyło 206 tys. mieszkańców, z czego ponad 50% stanowili Polacy (105 tys.), drugą pod względem wielkości nacją Lwowa byli Żydzi (57 tys.), a dopiero trzecią Ukraińcy, których wówczas nazywano Rusinami (39 tys.). Ludność ukraińska zamieszkiwała przede wszystkim peryferyjne dzielnice miasta, a zdecydowanie dominowała we wsiach i miasteczkach w okolicy Lwowa (w niektórych wioskach stanowiła 90% mieszkańców).

Lwów posiadał status jednego z najważniejszych i najbogatszych miast w całej naddunajskiej monarchii. Dla Polaków nieposiadających swojej państwowości stał się centrum polskiej kultury i nauki w XIX w.

Przed wybuchem I wojny światowej w mieście funkcjonowały dwie elektrownie, nowoczesny dworzec kolejowy, Pocztą Główną dysponująca najnowszymi urządzeniami telefonicznymi i telegraficznymi, kilka teatrów i kilkanaście szpitali. Jego stołeczny charakter podkreślał reprezentacyjny gmach Sejmu Krajowego oraz uczelnie wyższe: Uniwersytet im. Króla Jana Kazimierza (1817) i Politechnika Lwowska (1844), cieszące się międzynarodową sławą w świecie nauki.

Portret zbiorowy ormiańskiej rodziny Amiriwiczów, Światyn 1910 r., fot. Ignacy Schmitzler.
Zbiory rodziny Axentowiczów i Kordysów.

Panorama Lwowa, pocztówka, Kraków 1910 r. Ze zbiorów J. Wasylkowskiego.
Zbiory Biblioteki Narodowej.

Geneza konfliktu polsko-ukraińskiego

■ Polityka Austro-Węgier względem Ukraińców i Polaków nie była jednoznaczna. W narodowej emancypacji Ukraińców rząd w Wiedniu widział przeciwwagę dla siły żywiołu polskiego dominującego w Galicji.

Podział Galicji na część polską i ukraińską stał się jednym z punktów programu Ukraińskiego Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, utworzonego w 1899 r. Wcześniej, w 1873 r. we Lwowie założono Towarzystwo Naukowe im. Tarasa Szewczenki, które skupiało inteligencję ukraińską. Lwów stawał się dla Ukraińców nieformalną stolicą odrodzenia narodowego.

Ten stan rzeczy dostrzegali członkowie stronnictwa galicyjskich konserwatystów. Stronnictwo dzieliło się na wschodniogalicyskich „Podolaków”, przeciwnych porozumieniu z rodzącym się nacjonalizmem ukraińskim oraz zachodniogalicyskich umiarkowanych „Stańczyków” gotowych do zawarcia kompromisu z Ukraińcami. Reprezentujący to stronnictwo Józef Szujski ostrzegał: „Inteligencja ruska obróci się przeciwko Polakom, jeżeli nie nawiążemy z nią żywych i dla obu stron korzystnych stosunków, jeżeli tarcia nieustanne nie zlagodzimy”.

Próby załagodzenia konfliktów zakończyły się fiaskiem, a w rezultacie doprowadziły do zamachu na życie namiestnika Andrzeja hr. Potockiego w 1908 r.

Wkrótce po powstaniu legalnie działających polskich organizacji paramilitarnych (Związku Strzeleckiego, Polskich Drużyn Strzeleckich), w 1913 r. we Lwowie powstało Towarzystwo Ukraińskich Strzelców Siczowych, zaś w 1914 r. przy armii austriackiej – Legion Ukraińskich Strzelców Siczowych.

Falę oburzenia wśród polskich zwolenników polityki Habsburgów wywołało zawarcie przez Austro – Węgry 9 lutego 1918 r. traktatu brzeskiego z Ukraińską Republiką Ludową na mocy, którego przyznano jej Chełmszczyznę i część Podlasia. Ponadto rząd wiedeński złożył obietnicę politykom ukraińskim nowego podziału administracyjnego Galicji na część zachodnią (polską) i wschodnią (ukraińską). Ta ostatnia wraz z Bukowiną miała stworzyć odrębny kraj koronny. Równocześnie ks. Wilhelm Habsburg objął dowództwo nad oddziałami składającymi się z żołnierzy pochodzenia ukraińskiego, co uznano za początek powstawania galicyjskiej armii ukraińskiej.

Grupa oficerów ukraińskich w miejscowości Wieryn, pow. Żydaczów, 7 czerwca 1918 r. Reprodukacja z: Boje lwowskie 1918-1919. Katalog wystawy luty - marzec 2009, Wrocław 2009 r. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

■ Polityka władz austriackich nie zaspokoila narodowościowych aspiracji Ukraińców, którzy nadal uważali pozycję Polaków w Galicji za uprzywilejowaną.

W marcu 1918 r. z inicjatywy ukraińskich działaczy narodowych podjęto antypolskie działania o charakterze cywilnym i militarnym. Zmierzano one do opanowania Galicji ze Lwowem i utworzenia autonomicznego (ukraińskiego) kraju koronnego.

Kluczowym momentem było powołanie we wrześniu 1918 r. we Lwowie konspiracyjnego Ukraińskiego Generalnego Komisarjatu Wojskowego. 18 października 1918 r. we Lwowie zwołano Ukraińską Radę Narodową, w skład której weszli parlamentarzyści wiedeńscy i krajowi, reprezentanci partii politycznych, duchowni oraz przedstawiciele środowisk dziennikarskich i studenckich. 19 października 1918 r. Ukraińska Rada Narodowa ogłosiła powstanie Państwa Ukraińskiego.

30 października 1918 r. do Lwowa przyjechał działacz Narodowej Demokracji Stanisław Głabiński. Następnego dnia na rozmowy z namiestnikiem wojennym Galicji Karlem von Huynem przybył członek Prezydium Polskiej Komisji Likwidacyjnej Wincenty Witos. Historyk Michał Klimecki zauważył: „Obaj wyjechali z miasta uspokojeni i z przekonaniem, że nie istnieje realna groźba opanowania Galicji Wschodniej przez Ukraińców”. Odmienne zdania był wówczas płk Władysław Sikorski, który już trzy dni wcześniej alarmował, że dają się zauważyć przygotowania ukraińskie do zamachu stanu, którego celem byłoby objęcie władzy na terytorium Galicji Wschodniej. Polacy zignorowali jednak ukraińskie działania zmierzające do utworzenia niepodległego państwa na tym terenie.

Próby opanowania miasta przez Ukraińców

„Якщо цієї ночі ми не візьмемо Львів, то завтра візьмуть його поляки!”
Jeżeli tej nocy my nie zajmiemy Lwowa, to jutro wezmą go Polacy.”
Dmytro Wytowskyj

До населення
міста Львова!

Волею українського народу утворила
ся на українських землях
бывшої австро-угорської монархії

Українська Держава.

Українська національна рада.

Утворила влада в столиці міста Львова

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Державна рада.

Ukraińcy mieli świadomość, że w konflikcie z Polakami na terenie Lwowa są stroną słabszą. Jednak w wyniku zarządzeń Austriaków 31 października 1918 r. w dwudziestotysięcznym garnizonie lwowskim było około 12 tysięcy żołnierzy narodowości ukraińskiej. Resztę stanowili inni mieszkańcy upadającej monarchii (Węgrzy, Austriacy, Czechi i Włosi). Jedynie wyprzedzające uderzenie mogło zaskoczyć nieprzygotowanych militarnie Polaków. W sytuacji zbliżającego się ostatecznego rozpadu monarchii habsburskiej i napływu polskich żołnierzy z armii austriackiej strona ukraińska utraciłaby szansę na opanowanie miasta. Liderzy zachodnioukraińscy (Jewhen Petruszewycz, Kost Lewyckij i Dmytro Wytowskyj) ostatecznie postanowili dokonać zamachu w nocy z 31 października na 1 listopada 1918 r., zbrojnie opanowując Lwów i stawiając jego polskich mieszkańców przed faktami dokonanymi. Nie lekceważyli przy tym polskich organizacji konspiracyjnych.

Na czele zamachowców stali głównie oficerowie Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych. Ich plan przewidywał możliwie jak najszybsze zdobycie i obsadzenie kluczowych obiektów przez oddziały ukraińskie. Aby zaplanować nad wielkim miastem, ustalono, że na rogach najważniejszych ulic oraz na placach zostaną ustawione stanowiska ciężkich karabinów maszynowych. Ostateczne decyzje zapadły 31 października 1918 r. w godzinach przedpołudniowych.

Szczegółowy plan zajęcia Lwowa opracował płk Dmytro Wytowskyj razem z porucznikiem Petro Bubelą. Okazało się, że spiskowcy mogą liczyć na około 1500 żołnierzy, w tym 60 oficerów. Batalion asystencki 41. pułku piechoty dostarczył około 350 żołnierzy ukraińskich, 15. pułk piechoty 500 żołnierzy, 19. pułk piechoty 400 żołnierzy, batalion 30. pułku strzelców 90 żołnierzy. Pozostali należeli do formacji wartowniczych, żandarmerii i policji. Jedynie batalion asystencki został przeszkolony do walk w mieście. Wytowskyj wyznaczył obiekty, które powinny zostać zajęte w pierwszej kolejności: gmachy i zabudowania Namiestnictwa, Poczty Głównej, Ratusza, Dworca Głównego i dworca na Persenkówce, Komendy Żandarmerii, Komendy Miasta, Okręgowej Dyrekcji Kolei oraz koszar i magazyny wojskowe. Na jego polecenie przygotowano również pisma do stacjonujących w mieście oddziałów austriackich i węgierskich nakazujące im zachowanie neutralności i pozostanie w koszarach. Wytowskyj liczył na wsparcie około tysiąca cywilów związanych lub sympatyzujących z Ukraińskim Generalnym Komisariatem Wojskowym. Większość z nich dopiero 1 listopada mogła zostać włączona do akcji. Dla nich wyznaczono działania o charakterze patrolowym i wartowniczym. Plan opanowania Lwowa i harmonogram akcji 31 października 1918 r. około godz. 17.00 był gotowy.

Sztandar Ukraińskich Strzelców Siczowych z wizerunkiem świętego Michała Archanioła, 1914 r.
Domena publiczna: Wikimedia Commons.

Wytowskyj nie przewidywał opanowania zarówno Szkoły Techników (Dom Akademicki Politechniki, znajdujący się na uboczu), jak i Szkoły im. Henryka Sienkiewicza przy ul. Polnej. Pozornie zwykły, codzienny ruch panujący przy szkole, w której zaczęły się mobilizować oddziały polskie, nie wzbudził niepokoju ukraińskich konspiratorów.

Podczas formowania sił zbrojnych Ukraińcy borykali się z wieloma problemami. Najpoważniejszym była niedostateczna liczebność kadry oficerskiej. Brakowało wyższych oficerów, czemu próbowano zaradzić, przyjmując do służby oficerów byłej armii austriacko-węgierskiej nieukraińskiej narodowości. Jednak, aby zapewnić sobie neutralność żołnierzy obcych narodowości (Czechów, Włochów i Węgrów) przebywającym we Lwowie gwarantowano swobodny powrót do domu.

Wieczorem o godz. 20.00 Wytowskyj zarządził ostatnią przed zamachem odprawę, na której przedstawił plan akcji opanowania Lwowa. Nakazał zamknięcie koszar i rozpoczęcie akcji o godz. 2.00 w nocy. Początek działań przewidział na godz. 3.30. Liczył na jej zakończenie do godz. 6.00.

Siedziba Generalnej Komendy Wojsk Ukraińskich i rządu powołanej Republiki Ukraińskiej znajdowała się w Narodnym Domu przy ul. Rutowskiego. Stąd płk Dmytro Wytowskyj wraz z nowo mianowanym komendantem miasta płk. Mykołą Marynowiczem i jego zastępcą mjr. Senką Horukiem zamierzali dowodzić akcją opanowania miasta.

Banknot ukraiński 100 karbowanców, na awersie
niebawem postać Kozaka otoczona wienkami
laurowymi, 1918 r.
Zbiory ZNIO we Wrocławiu.

Brygada Szturmowa Ukraińskich Strzelców Siczowych, 1914–1917 r.
Domena publiczna: Wikimedia Commons.

The coat of arms of the Republic of Serbia, featuring a shield with a red brick pattern, a blue chief with three towers, and a golden lion on a black field. The shield is surmounted by a crown and flanked by a red ribbon with the motto 'KRAJINA' and 'SRBIJA'. Below the shield is a green wreath and a silver cross.

Abraham, były porucznik kawalerii austriackiej, Tadeusza Korab-Krynickiego, rotmistrza kawalerii.

W dniu 1 listopada 1918 r., z zaznaczonymi rezerwami obrony miasta. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

MOBILIZACJA.
 Rozkazuje się wszystkim czynnym i rezerwowym członkom P.O.W., oraz wszystkim podporządkowanym P.O.W. legionistom trzech brzd do natychmiastowego zameldowania się przy ul. Początkowskiej N6 3 do dnia 4.XI 1918 r. do godz. 10-ej wiecz.

Bukacki
 Kap.
 Komendant Naczelny Z.N.O.

Ulotka mobilizacyjna Komendy Naczelnej Polskiej Organizacji Wojskowej z 3 listopada 1918 r. Zbiory Biblioteki Narodowej.

Grono oficerów obrońców Lwowa, pierwszy oddział Żandarmerii Polowej, Lwów 1918 r.
 Zbiory Muzeum Politechniki Wrocławskiej.

Walki we Lwowie

Mapa „Lwów-Lemberg-Lviv-Leopol – plan miasta Lwowa” wydana we Lwowie przed 1918 r., na mapie odręczne naniesienia dotyczące sytuacji na froncie walk polsko – ukraińskich z lat 1918–1919.
Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

Odnazka pamiątkowa V odcinka obrony Lwowa,
Szkoły im. Henryka Sienkiewicza, pierwszej
reduty obrony Lwowa, 1918/1919 r.
Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

1 listopada 1918 r. żołnierze ukraińscy opanowali gmach Sejmu galicyjskiego, Ratusz, budynek Policji, siedzibę namiestnictwa i Pocztę Główną. Zajęli Śródmieście oraz wschodnie dzielnice Lwowa. W tej sytuacji Austriacy przekazali im władzę wojskową w mieście.

W części zachodniej Lwowa zorganizowano polskie punkty oporu. Najważniejszy znajdował się w Szkole im. Henryka Sienkiewicza przy ul. Polnej.

W pierwszych dniach listopada nadal toczyły się walki o gmachy publiczne: szkołę im. Marii Magdaleny, remizę tramwajową, Szkołę Kadecką, koszarę na Wulce, Górę Stracenia, budynek Dyrekcji Kolei, Dworzec Główny.

5 listopada zorganizowano regularną linię obrony Lwowa, którą podzielono na sześć odcinków:

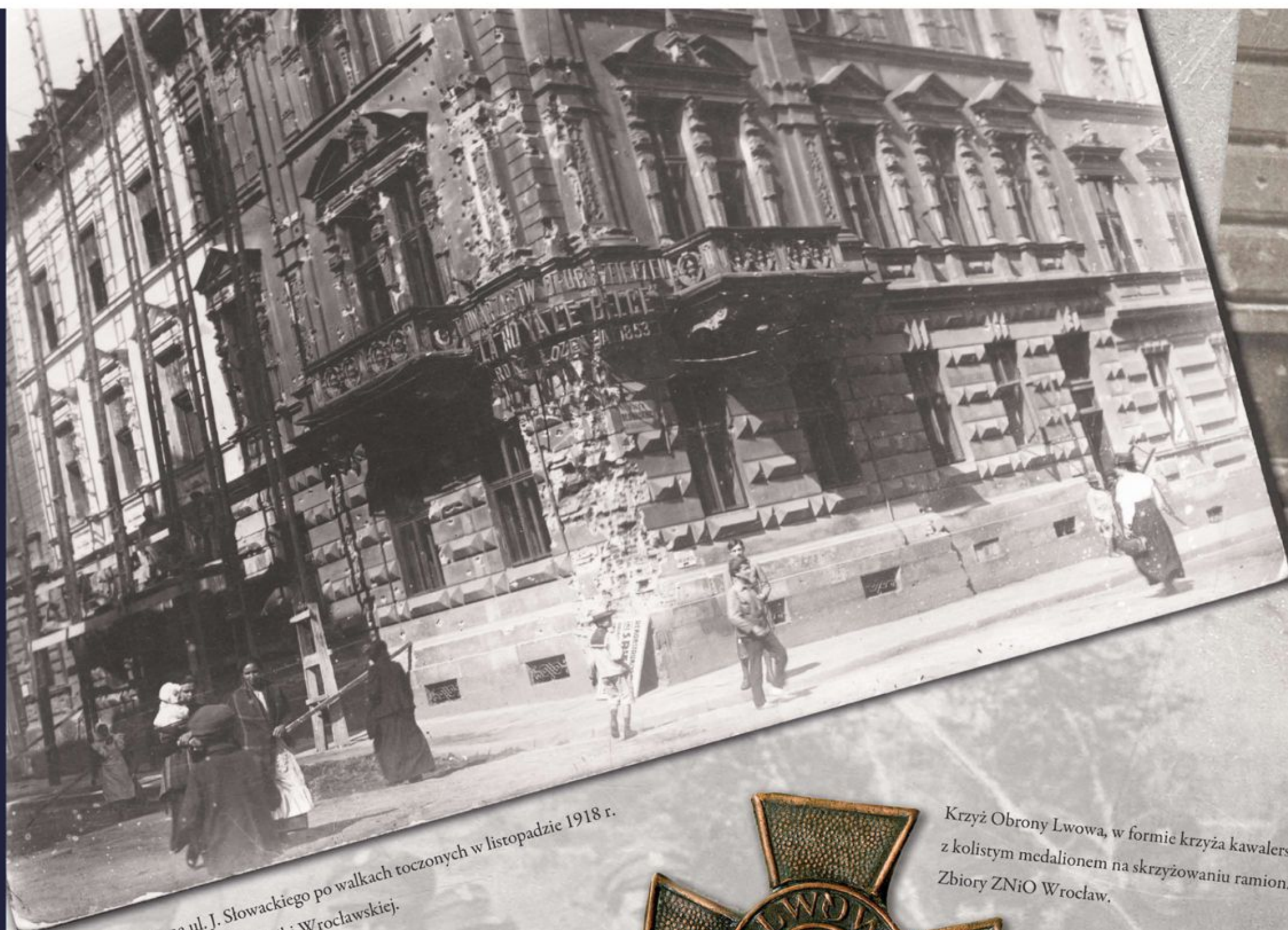
- Odcinek pierwszy sięgał od ul. Pelczyńskiej do Szkoły Kadeckiej i Wulki. Dowodził nim pchor. Ludwik Wasilewski, a następnie ppor. Bolesław Bujalski.
- Odcinek drugi obejmował rejon od ul. Kraszewskiego, przez Ogród Jezuicki do Dyrekcji Kolei na ul. Zygmuntowskiej. Dowodził nim por. Adam Świączawski.
- Odcinek trzeci biegł od Ogrodu Jezuickiego, ul. Bema po Kleparów. Dowództwo sprawował najpierw kpt. Tadeusz Łodziński, a następnie rtm. Michał Pomian-Cieński.
- Odcinek czwarty znajdował się w rejonie Dworca Głównego. Dowodzili nim: por. Jan Schramm, por. Ludwik de Laveaux, kpt. Stanisław Majewski oraz kpt. Bronisław Pieracki.
- Odcinek piąty obejmował szkołę im. Henryka Sienkiewicza. Dowodzony był przez kpt. Karola Baczyńskiego.
- Odcinek szósty sięgał od ul. Janowskiej, Kleparów i Zamarstynów po Nową Rzeźnię. Dowództwo objął tam por. Walerian Sikorski.

22 listopada 1918 r. oddziały ukraińskie zostały wyparte ze Lwowa. Jednak stan oblężenia miasta trwał do 21 maja 1919 r.

Działka piechoty 5 p.p. Leg. na stanowisku bojowym pod Winnikami, kwiecień 1919 r.
Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

Walki we Lwowie

Zniszczenia na ul. J. Słowackiego po walkach toczonych w listopadzie 1918 r.
Zbiory Muzeum Politechniki Wrocławskiej.

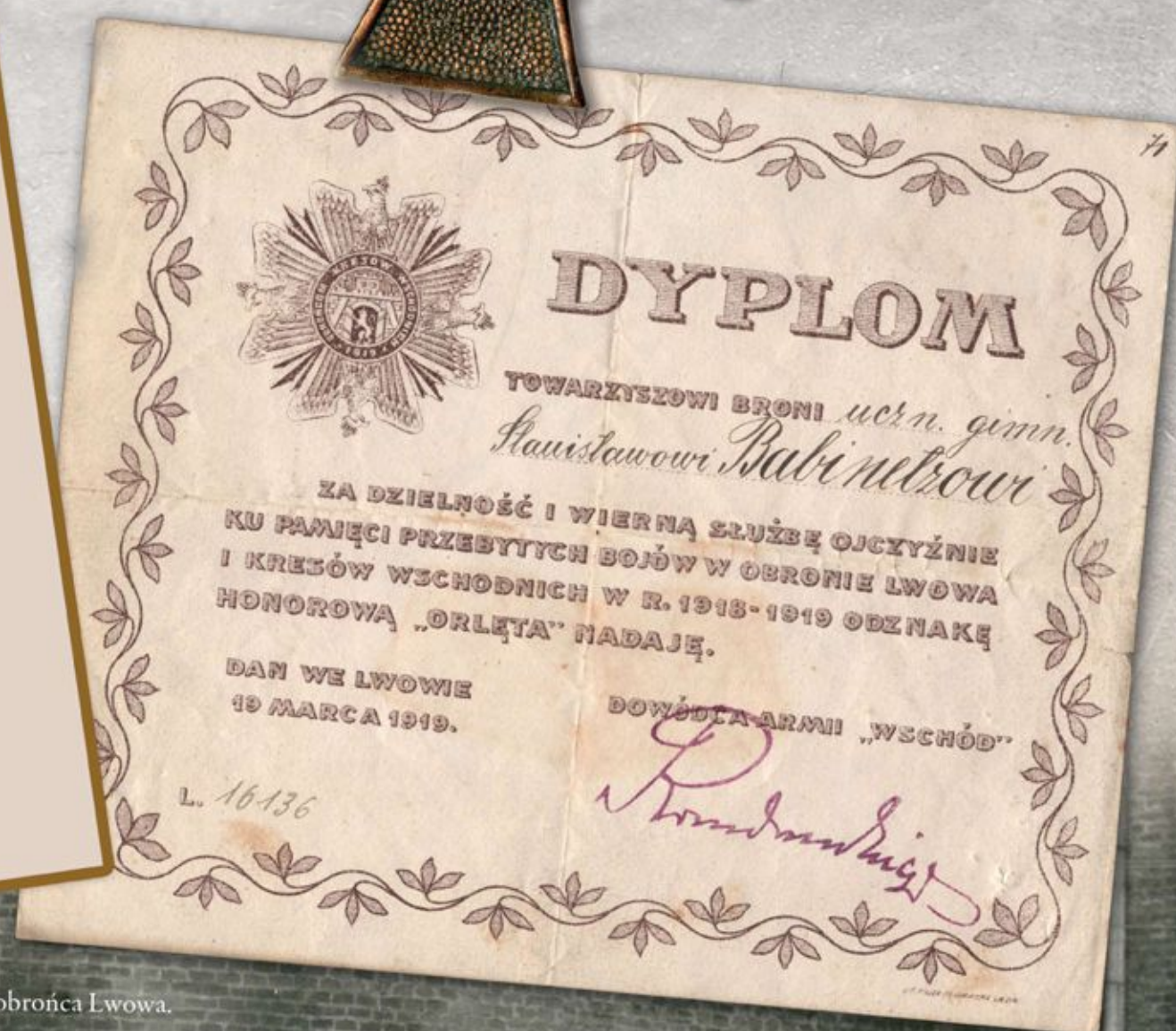
Stanowisko bojowe w bramie Seminarium Ukraińskiego, tzw. Reduta Piłsudskiego.
Lwów, listopad 1918 r. Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

Krzyż Obrony Lwowa, w formie krzyża kawalerskiego
z kolistym medalionem na skrzyżowaniu ramion.
Zbiory ZNiO Wrocław.

Gimnazjalista Stanisław Babinetz nastoletni obrońca Lwowa.
Zdjęcie portretowe oraz dyplom nadania odznaki honorowej „Orleń” za obronę Lwowa i Kresów Wschodnich, Lwów 19 marca 1919 r.
Zbiory Jerzego Kirszaka.

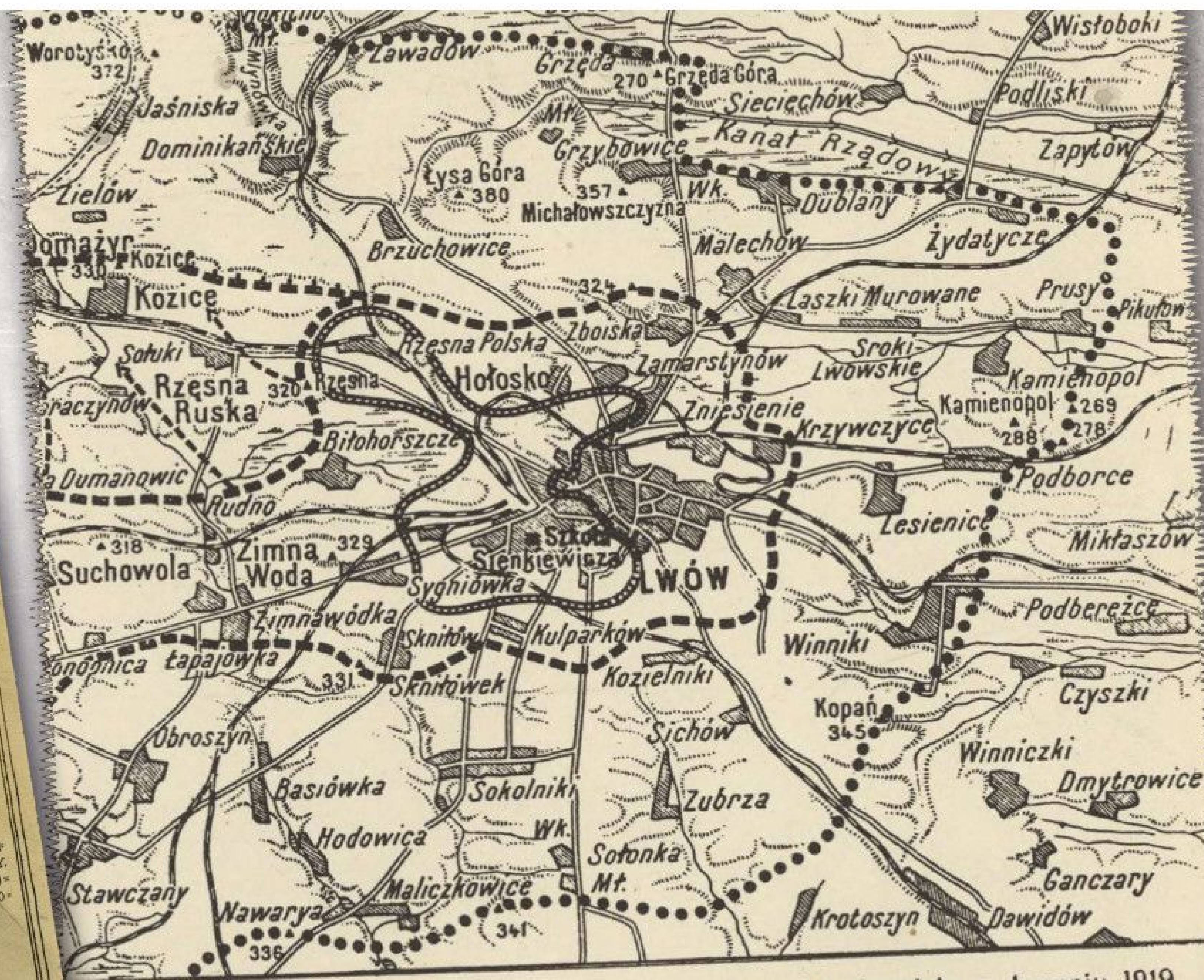

Ciężki karabin maszynowy na stanowisku bojowym. Lwów, 1919 r.
Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

Grupa „Cytadeli” lwowskiej w zdobytym obiekcie. W grupie widoczni: Helena Bujwidówna (komendantka żeńskiego oddziału POW),
por. Ludwik de Laveaux (komendant okręgu lwowskiego POW), por. Bernard Mond (komendant pododdziału „Cytadela”), 22 listopada 1918 r.
Zbiory ZNiO Wrocław.

Na odsiecz miastu

Front z listopada 1918
Front de Novembre
Front of November
Front z grudnia 1918
Front de Decembre
Front of December

Positiones attained in January
Front atteint
Front attained

na południu 20 kw. 1919
na północy 29 kw. 1919
au Sud le 20 Avril
au Nord le 29 " "

in the South on April 20th
in the North on April 29th

Oswobodzenie Lwowa przez wojska polskie.
La délivrance de Lwów par les troupes polonaises.
The deliverance of Lwów by Polish troops.

Mapa przedstawiająca sytuację na froncie pod Lwowem wiosną 1919 r. Reprodukacja z albumu: „Semper fidelis. Obrona Lwowa w obrazach współczesnych”. Lwów 1930 r.

Wybuch walk polsko-ukraińskich w Galicji Wschodniej oraz sytuacja we Lwowie sprawiły, że podjęto w całym kraju akcję pomocy dla oblężonego miasta.

Jednym z pierwszych zaangażowanych w pomoc był płk Bolesław Roja. Powołana z jego inicjatywy grupa „San” liczyła 400 żołnierzy oraz cztery działa. Oddział ten, pod dowództwem mjr. Juliana Stachiewicza, wyruszył z Krakowa z zadaniem odbicia Przemyśla zajętego przez Ukraińców. Z tego miasta wojska polskie miały pospieszyć z odsieczą do Lwowa. Przemyśl zdobyto 12 listopada 1918 r.

19 listopada 1918 r. grupa wojsk polskich pod dowództwem ppłk. Michała Karaszewicza-Tokarczewskiego wyruszyła w kierunku Lwowa. Oddział składał się w większości z polskich sił garnizonu przemyskiego. Liczył 140 oficerów i 1228 szeregowych. Dysponował ośmioma armatami.

Lwów woła o pomoc! Obywatele!

Bohaterkie to miasto w decydującej chwili stanęło po raz drugi nieustępliwie i prawdziwie po męsku na twardym posterunku koniecznej obrony i wyrażając wszystkie swe siły stworzyło kilkudziesięciotysięczny zaciąg ochotniczy.

Starsi i kobiety składają w ofierze mienie i dobytek.
I znowu Lwowowi przyjdzie udowodnić przed całym światem, że był, jest i pozostanie rdzennie polskim miastem, o którego przynależności narodowej do Państwa Polskiego nikt powątpiewać nie może!
Ziemia krakowska i miasto nasze nie powinny patrzeć obojętnie na bohaterkie wysiłki drogiej stolicy Małopolski.
Trzeba nareszcie zrzucić z siebie obojętność, skrzepić się na duchu i stanąć do walki, boć tu idzie

o niepodległość, o wolność i o całość Ojczyzny!

Obywatele! Kto tylko może, niechaj wstępuje do szeregów ochotniczego oddziału krakowskiego, tworzącego się w porozumieniu z Komitetem obrony Państwa i za zgodą władz wojewódzkich.
Pamiętajcie, że Rząd obrony narodowej nie zapomni ni o ochotniku, ni o jego rodzinie i wynagrodzi każdego, kto złoży w ofierze swe życie i mienie

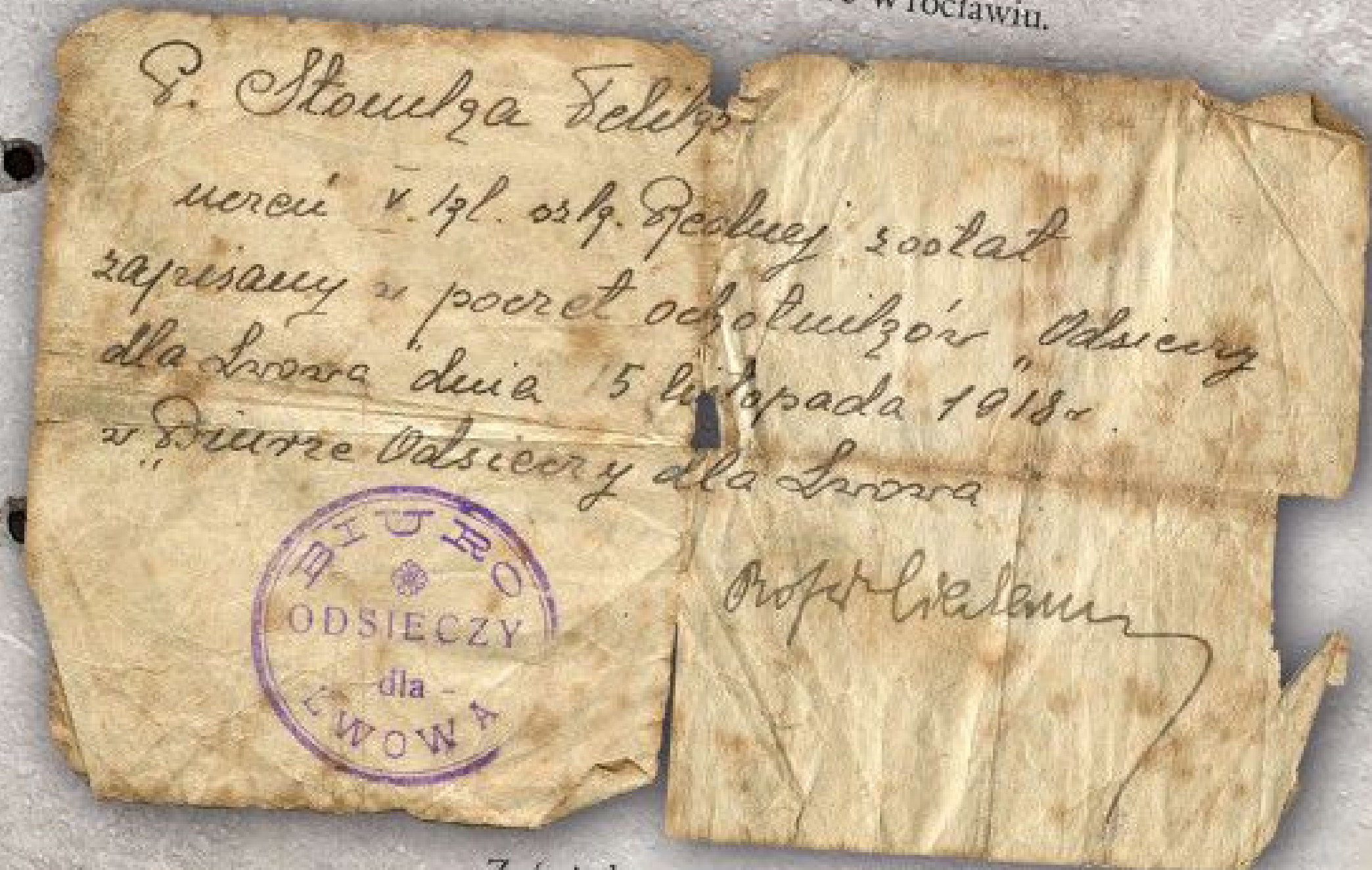
na ratunek ziemi ojczystej.

Wielu się już zaciągnęło, lecz wszystko za mało.
Wstępujcie do szeregów, zaciągając się do oddziału obrony drogiego sercu polskiego Lwowa.
Za zgodą władz wojewódzkich dzieci ziemi krakowskiej i miasta Krakowa pospieszą Lwowowi z ofiarną pomocą.
Nie słów, lecz czynów dziś oczekuje Ojczyzna od swych obywateli.
Zaciąg odbywać się będzie w koszarach Sobieskiego przy ul. Rakowieckiej.
W Krakowie, dnia 27 lipca 1920 roku.

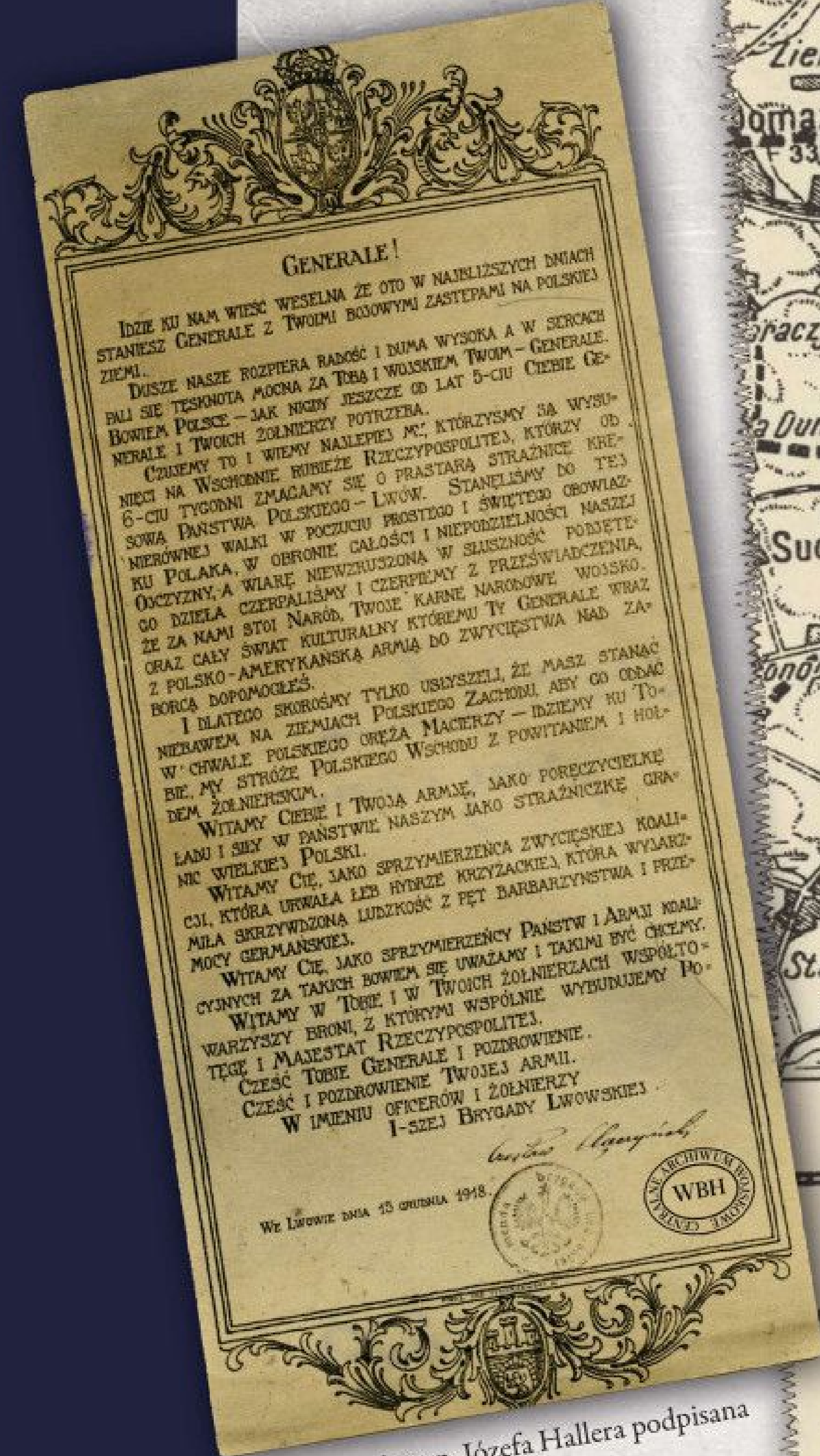
Prezydjum stoł. król. miasta Krakowa:

Jan Kanty Federowicz. Dr. Ernest Bandrowski. Józef Sare. Karol Rolle.
Prezes Rady powiatowej krakowskiej: Dr. Stefan Skrzyński. Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego: Dr. Stanisław Estreicher.

Odezwa władz Krakowa wzywająca do organizowania pomocy dla oblężonego Lwowa, listopad 1918 r. Zbiory ZNIO we Wrocławiu.

Zaświadczenie dla ochotnika Feliksa Słomki zgłaszającego się do odsieczy Lwowa, listopad 1918 r. Zbiory prywatne rodziny Słomków.

Kopia listu do gen. Józefa Hallera podpisana przez oficerów i żołnierzy I Brygady Lwowskiej, 15 grudnia 1918 r. Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

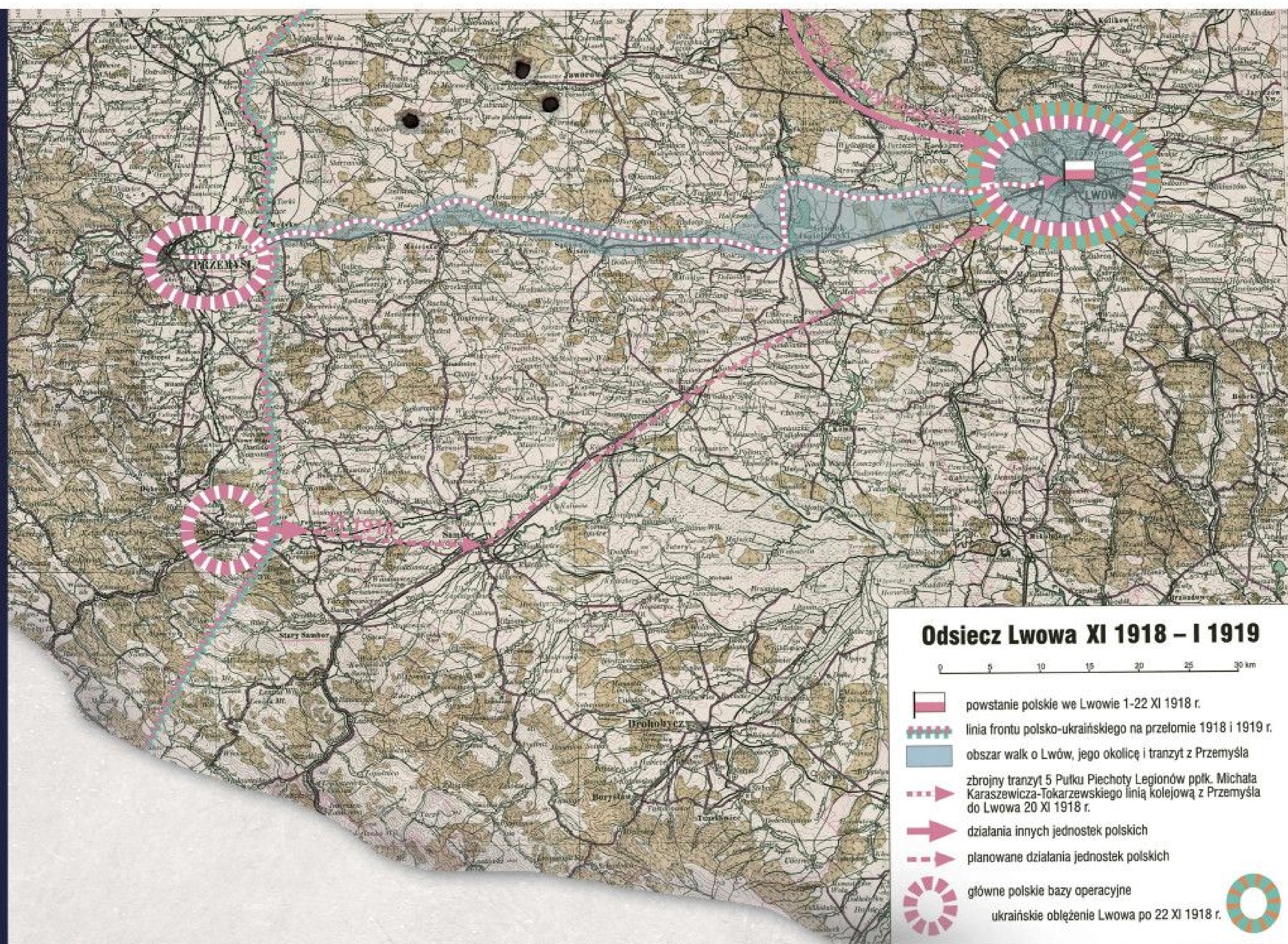
Semper Fidelis.
Walki o Lwów 1918-1919

7

Powitanie na dworcu kolejowym w Poznaniu żołnierzy kompanii ochotniczej powracających ze Lwowa.
Na zdjęciu przed frontem kompanii stoją: gen Józef Dowbór-Muśnicki, gen. Jan Wroczyński, por. Jan Ciaciuch, kwiecień 1919 r.
Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

Na odsiecz miastu

■ Główny trzon wojsk idących z odsieczą stanowił 1 Batalion 5. Pułku Piechoty Legionów dowodzony przez kpt. Henryka Krok-Paszkowskiego. Poza nim w skład sił polskich weszły:

- 1 Kompania 4. Pułku Piechoty Legionów,
- 2 Pluton 10. Pułku Piechoty,
- 1 Pluton 8. Pułku Piechoty,
- 1 Pluton Saperów,
- Krakowska Legia Oficerska,
- 1 Dywizjon 1. Pułku Artylerii Polowej Legionów,
- 2 Pluton Kawalerii.

20 listopada 1918 r. w godzinach popołudniowych pierwszy transport kolejowy z oddziałami Wojska Polskiego wjechał do Lwowa.

Zaloga miasta wraz z posiłkami, które przybyły z Przemyśla, liczyła 480 oficerów, 4276 szeregowych. Ich uzbrojenie stanowiło: 40 karabinów maszynowych, 18 armat, 4 miotacze min, 2 pociągi pancerne, 1 samochód pancerny oraz 3 samoloty. Siły ukraińskie liczyły wówczas 161 oficerów i 4517 szeregowych. Ponadto w rejonie miasta przebywało około 5 tys. żołnierzy ukraińskich. Łącznie dysponowali oni 140 karabinami maszynowymi i 24 armatami. Oddziały ukraińskie wspierane były przez własne lotnictwo.

■ Dowództwo nad połączonymi polskimi siłami odsiecz i załogi miasta objął ppłk Michał Karaszewicz-Tokarzewski.

21 listopada 1918 r. oddziały polskie przystąpiły do ataku na pozycje wojsk ukraińskich wypierając je ze Lwowa.

Po oswobodzeniu miasta rozpoczął się nowy etap wojny polsko-ukraińskiej, w który włączyły się wojska Ukrainy naddnieprzańskiej. Na początku grudnia 1918 r. oddziały ukraińskie ponownie przypuściły ataki na Lwów. Mimo trudnej sytuacji Polacy bronili miasta aż do połowy stycznia 1919 r.

W połowie lutego rozpoczęła się kolejna ofensywa ukraińska. Wojska ukraińskie przystąpiły ponownie do bezpośrednich ataków na Lwów. Udało im się również opanować fragment linii kolejowej prowadzącej do miasta, odcinając w ten sposób na kilka dni dostęp do Lwowa. Akcja oddziałów polskich pod dowództwem gen. Wacława Lwaskiewicza w połowie marca 1919 r. przywróciła połączenie ze Lwowem i definitywnie odsunęła linię frontu od miasta.

Wojna polsko-ukraińska zakończyła się w lipcu 1919 r. Niestety, kilka miesięcy później, w 1920 r. pod murami miasta rozpoczęły się kolejne zmagania tym razem z innym, o wiele groźniejszym i silniejszym przeciwnikiem - Rosją bolszewicką.

Pluton kompanii szturmowej z 2 baonu 4 Pułku Piechoty Legionów, 27.11.1918 r. w Gródku Jagiellońskim. Od góry: Feliks Słomka, Józef Krywult, Sawka, Góralezyk, Jan Desoń, Wiczeorek, plut. Krzystoń, Wolf, Józef Tylek. Zbiory prywatne rodziny Słomków.

Odznaka upamiętniająca wymarsz I Warszawskiego Ochotniczego Batalionu Odsieczy Lwowa, konturowa w formie tarczy na której jest ułożony pionowo miecz, 1918/1919 r. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

Broń i wyposażenie polskich obrońców Lwowa

Bagnet do karabinu *Mannlicher* wz. 1895.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal Wrocław

■ Obrońcy miasta rekrutowali się z różnych grup społecznych, tylko niewielka ich część przeszła przeszkolenie wojskowe, problemem był również brak broni.

Początkowo uzbrojenie stanowiła krótka broń prywatna oraz długa myśliwska. Po kilku dniach od rozpoczęcia walk zdobyto broń z miejscowych magazynów dawnej cesarsko-królewskiej armii austro-węgierskiej.

Zróżdła ikonograficzne prezentują bardzo zróżnicowane uzbrojenie obrońców Lwowa. Zdarzały się archaiczne konstrukcje: od jednostrzałowych karabinów *Werndl* wzór 1873/77 kaliber 11 mm, po karabiny systemu *Mauser* wzór 1871/84 kaliber 11 mm z magazynkiem rurowym. Zdecydowaną większość stanowiły jednak nowoczesne karabiny i karabinki *Mannlicher* wzór 1895 oraz *Mauser* wzór 1898 kaliber 7,92 mm. Ponadto używano m.in. włoskich karabinków *Carraro* wzór 1891 kaliber 6,5 mm.

Wśród broni krótkiej dużą popularnością i dostępnością cieszyły się austriackie pistolety *Roth-Steyr* wzór 1907 kaliber 8 mm, *Steyr* wzór 1912 kaliber 9 mm, czy też niemieckie *Mauser C96* kaliber 7,63 mm. Broń maszynową używaną przez polskich obrońców Lwowa reprezentowały ciężkie karabiny maszynowe systemów *Schwarzlose* wzór 07/12 kaliber 8 mm oraz *Maxim* wzór 1905 i 1910 kaliber 7,62 mm. W rękach walczących Polaków bardzo często widoczne są austriackie granaty ręczne *Rohrhandgranate* oraz niemieckie granaty trzonkowe *Stielhandgranate* wzór 1917.

Obrońcy Lwowa dysponowali również niewielką bronią artyleryjską pochodzenia austro-węgierskiego. W początkowym okresie było to kilka armat polowych wzór 1905 kaliber 8 cm (niem. 8 cm *Feldkanone M.5*), a od wiosny 1919 r. także włoskie armaty dalekonośne wzór „A” kaliber 149 mm.

Używano także sprzętu pancernego. Były to improwizowane samochody pancerne. Pierwszy z nich, nazwany „*Józef Piłsudski*” lub „*Tank Piłsudskiego*”, powstał w warsztatach kolejowych według projektu prof. Antoniego Markowskiego. Jego podstawę stanowił nieznaną marki samochód ciężarowy. Dowódcą pojazdu był ppor. Edward Sas-Swisłelnicki, a załogę stanowili: Eugeniusz Bernacki i Władysław Kubala (kierowcy) oraz Mieczysław Kretowicz, Edward Kustanowicz, Bronisław Nizioł i Stefan Zambelli (strzelcy ckm).

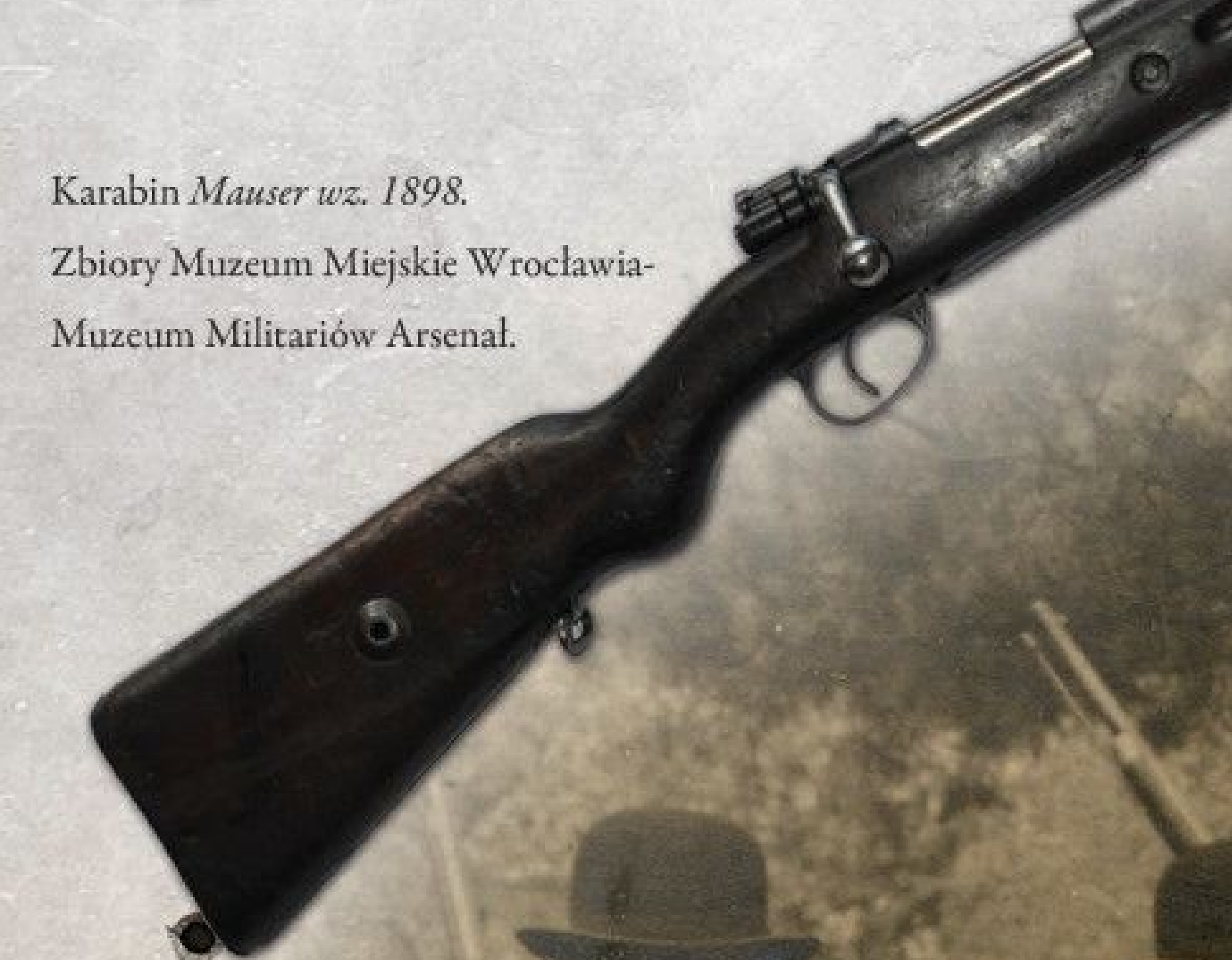

Ckm systemu *Maxim* wz. 1910, produkcja sowiecka.

Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

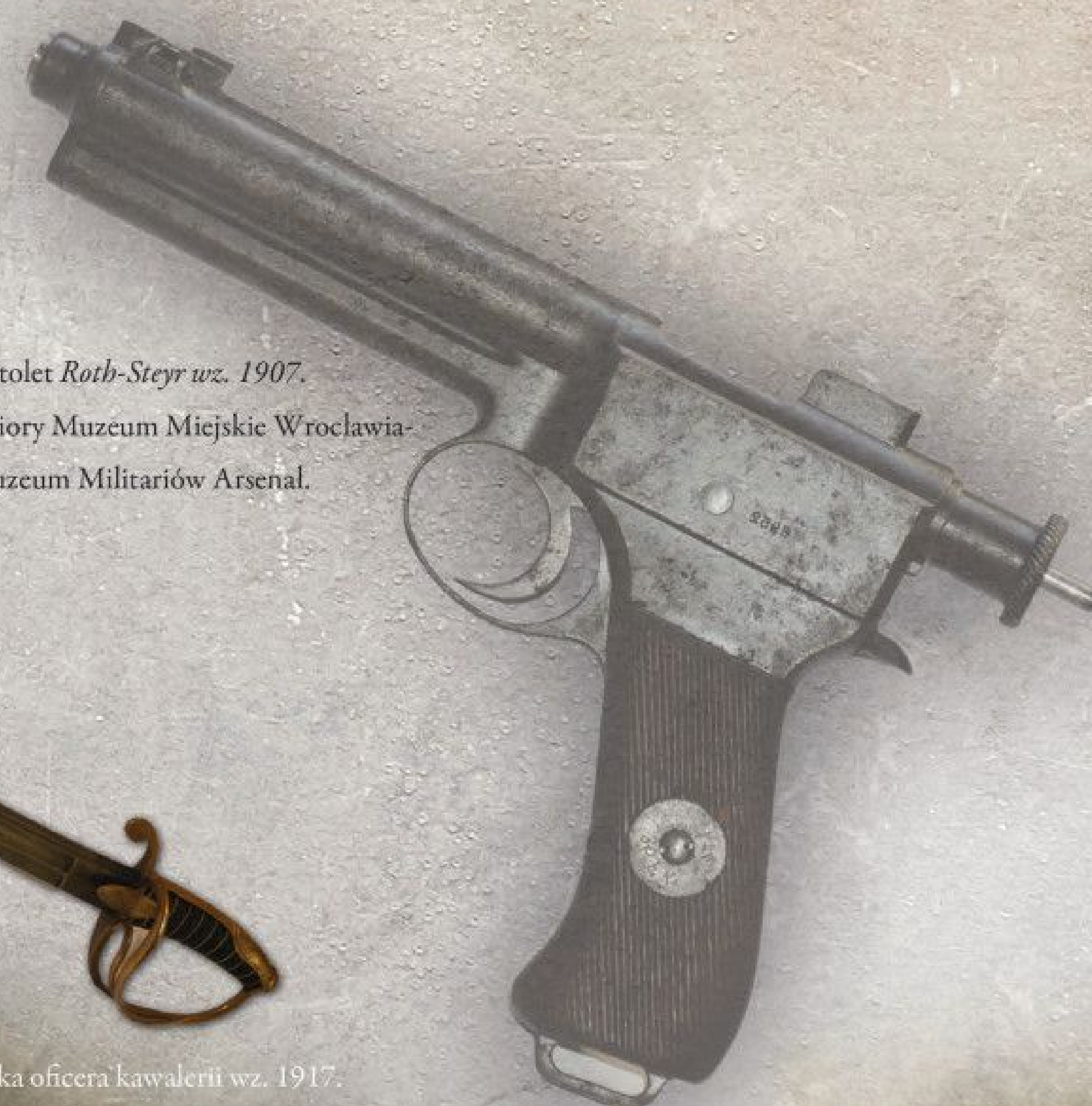
Hełm austriacki wz. 1917.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

Karabin *Mauser* wz. 1898.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

Pistolet *Mauser C96* kal. 7,63 mm.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

Pistolet *Roth-Steyr* wz. 1907.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

Szabla polska oficera kawalerii wz. 1917.
Zbiory Muzeum Miejskie Wrocławia-
Muzeum Militariów Arsenal.

Grupa obrońców Lwowa w różnym wieku. Uzbrojenie różnorodne, widać karabiny: *Mannlicher* wz. 1895, *Mauser* wz. 1898, karabinek kawalerski *Carraro* mod. 1891, karabin *Werndl* wz. 1873/77.

Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

Broń i wyposażenie polskich obrońców Lwowa

Improwizowany samochód pancerny „Józef Piłsudski” zwany również „Tankiem Piłsudskiego”, listopad 1918 r.
Zbiory ZNiO Wrocław.

Stanowisko artylerii na Zamarstynowie. Lwów, kwiecień 1919 r.
Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

Samolot myśliwski Fokker E-V (D-VIII) na lotnisku Lewandówka. 1919 r.
Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

■ W 1919 r. wykonano inny samochód pancerny – „Kresowiec”. Jego twórcą był profesor Politechniki Lwowskiej inż. Wilhelm Aleksander Lützke-Birk, który opracował projekt, opierając się na konstrukcji trzykołowego pług motorowego „Pruga”.

Aby wzmocnić obronę, we lwowskich zakładach kolejowych rozpoczęto budowę pociągu pancernego, który otrzymał nazwę „Pepetrójka”.

Bardzo ważnym wydarzeniem w czasie działań obronnych Lwowa było zajęcie przez Polaków lotniska Lewandówka i przejęcie z rąk austriackich kilkunastu samolotów. 5 listopada 1918 r. wykonano pierwszy lot bojowy przeciwko wojskom ukraińskim. Samolot pilotował ówczesny dowódca eskadry lwowskiej kpt. Stefan Bastyr.

Z lwowską eskadrą wiąże się historia biało-czerwonej szachownicy – znaku polskiego lotnictwa wojkowego. Szachownica była osobistym godłem dwóch Polaków, pilotów lotnictwa austro-węgierskiego z czasów I wojny światowej: por. Mariana Gawła i por. Stefana Steca.

13 listopada 1918 r. por. Stec poleciał z meldunkiem z oblężonego Lwowa do Warszawy samolotem oznakowanym w taki właśnie sposób. Symbol ten dostrzeżony przez ówczesnego dowódcę Wojsk Lotniczych ppłk. Hipolita Łossowskiego został uznany przez niego za odpowiedni do oznakowania polskich samolotów. Zarządzeniem Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 1 grudnia 1918 r. szachownica stała się oficjalnym znakiem polskiego lotnictwa wojkowego.

Obrona Lwowa. żołnierze na stanowisku przy pałacu Siemieńskich, pocztówka, Lwów, po 1918 r.
Zbiory Biblioteki Narodowej.

„Polegli, abyśmy wolni żyli”

■ Zniszczone kamienice i wypalone budynki publiczne. Podwórka i boiska szkolne zamienione w cmentarzyki. Trwający ostrzał artyleryjski miasta. Tak wyglądał Lwów pod koniec 1918 r. Wokół reduct obrony Lwowa, najczęściej szkół już w listopadzie 1918 r. powstawały cmentarzyki, gdzie chowano nastoletnich obrońców Lwowa. To dla nich stworzono Cmentarz Obrońców Lwowa nazywany też Cmentarzem Orłąt.

Lwowski Cmentarz Obrońców Lwowa zaliczany jest do jednej z najpiękniejszych polskich nekropolii wojskowych. Wymienia się go jednym tchem obok włoskiego Monte Cassino, wileńskiej Rossy i warszawskich Powązek.

Największe cmentarze miejskie: Janowski, Stryjski i Łyczakowski znalazły się w strefie bezpośrednich walk. Poległych i zmarłych po polskiej stronie walk grzebano w prowizorycznych mogiłach przy Szkole im. Henryka Sienkiewicza, w ogrodach Politechniki Lwowskiej, Szkole Kadeckiej, na Persenkówce, na Górze Stracenia, w Ogrodzie Jezuickim, w Parku Stryjskim, na placu Bema i na wielu innych. Z czasem do poległych lwowskich obrońców dołączyły pochówki żołnierzy odsiecz dla Lwowa z całego kraju: Wielkopolan, warszawiaków i Małopolan.

Budowę Cmentarza Obrońców Lwowa podjęła Straż Mogił Polskich Bohaterów. W 1921 r. ogłoszono konkurs na projekt cmentarza. Zwycięską okazała się praca studenta Politechniki Lwowskiej Rudolfa Indrucha – jednego z obrońców.

Prace zaplanowano na długie lata, a pomoc przy ich realizacji świadczyli Polacy z kraju i z zagranicy.

Najważniejsze części Cmentarza Obrońców Lwowa to:

- Kaplica Obrońców Lwowa,
- Katakumby,
- Pomnik lotników amerykańskich,
- Pomnik żołnierzy francuskich,
- Pomnik Chwały.

■ Groby polskich żołnierzy poległych w obronie Lwowa. Cmentarz Obrońców Lwowa, maj 1919 r.
Zbiory Wojskowego Biura Historycznego.

■ Kaplica Obrońców Lwowa to budowla w kształcie rotundy położona na szczycie wzniesienia Cmentarza. Zastąpiła ona pierwotną - drewnianą, wzniesioną na miejscu obecnego Pomnika Chwały.

Poniżej kaplicy znajdują się katakumby. W kryptach spoczywają ciała 72 bohaterów poległych w pierwszych dniach listopada 1918 r., kobiety i mężczyźni reprezentujący wszystkie grupy społeczne, wiek, rodzaje broni, odcinki obrony miasta, regiony kraju i odsiecz.

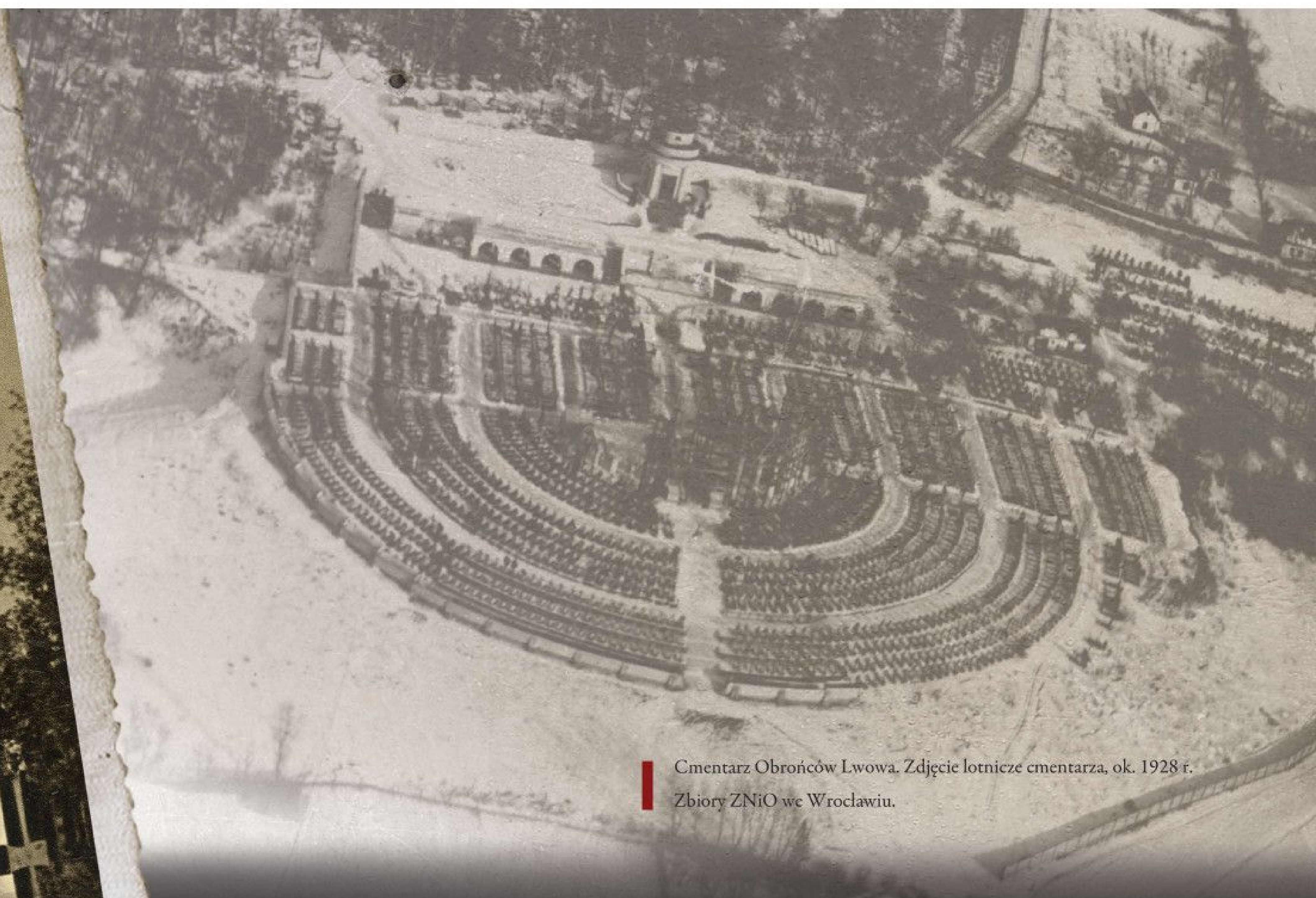
Śród obrońców Lwowa w czasie listopadowych walk 1421 nie miało ukończonych 18 lat. Stanowiło to, co najmniej jedną czwartą polskiej siły zbrojnej, która wystąpiła przeciwko ukraińskiemu zamachowi stanu. Wszyscy za walkę w latach 1918–1919 r. pośmiertnie otrzymali Krzyż Niepodległości. Spoczywa tam między innymi 13-letni Antoni Petrykiewicz, najmłodszy w historii odznaczony orderem Virtuti Militari. Najmłodszym pochowanym na cmentarzu jest Oswald Anissimo lat 6.

Tuż przed Pomnikiem Chwały znajduje się Mogiła Pięciu Nieznanych z Persenkówki – bezimiennych żołnierzy, którzy zginęli w obronie Lwowa. Na mogile umieszczono płytę z czerwonego, polerowanego marmuru, a na jej powierzchni miecz oraz daty 1918–1920 wykonane z brązu. Od strony Pohulanki na pionowej ścianie płyty widnieją słowa: „Mogiła zbiorowa”. Przed wojną czoło płyty opatrzone było napisem: „Nieznany bohaterom, poległym w obronie Lwowa i Ziemi Południowo-Wschodnich”. Dziś napis na płycie brzmi: „Tu leży żołnierz polski poległy za Ojczyznę”. Jest to kopia napisu znajdującego się na płycie Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie.

„Polegli, abyśmy wolni żyli”

Jeden z dwóch lwów stojących przed wejściem na Cmentarz Obrońców Lwowa. Na tarczy znajduje się godło II RP oraz napis "Tobie Polsko", pocztówka 1939 r. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

Cmentarz Obrońców Lwowa. Zdjęcie lotnicze cmentarza, ok. 1928 r. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

■ Poniżej Kaplicy Obrońców Lwowa i katakumb wzniesiono monumentalny Pomnik Chwały w kształcie wielkiej, łukowej kolumnady (12 kolumn), wypukłej w kierunku Pohulanki. Nad sklepioną bramą środkową, ku której zbiegały się obydwa skrzydła kolumnady, wyryto słowa: „Mortui sunt ut liberi vivamus” („Polegli, abyśmy wolni żyli”). Po drugiej stronie pomnika umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą miecz na tle ornamentacji. Od strony południowej znajdowały się dwa kamienne lwy z tarczami herbowymi. Na jednej umieszczono napis: „Zawsze wierny”, drugi zaś: „Tobie Polsko”. Skrzydła pomnika zamknięto potężnymi pylonami z piaskowca, na których wymieniono miejsca walk na terenie Lwowa oraz bitew stoczonych w Małopolsce Wschodniej.

Przy lewym skrzydle katakumb znajduje się Pomnik lotników amerykańskich autorstwa Józefa Starzyńskiego. U góry umieszczono napisy w językach polskim i angielskim: „Amerykanom poległym w obronie Polski w latach 1919–1920”. Na płycie grobowej widnieją słowa: „Oficerowie Lotnicy z Eskadry Myśliwskiej im. Tadeusza Kościuszki”, wymienione są także nazwiska lotników, którzy zginęli w latach 1919–1921.

Przy prawym skrzydle katakumb wznosi się pomnik ku czci Francuzów poległych w obronie Polski. Przedstawia on piechura francuskiego z gałązką wawrzynu opartego o karabin. Na płycie grobowej umieszczony jest napis w językach polskim i francuskim: „Bohaterskim Francuzom poległym i zmarłym w obronie Rzeczypospolitej Polskiej”.

Włączenie Lwowa w granice ZSRR rozpoczęło systematyczne niszczenie cmentarza. Proces ten trwał do lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Rozbijano pomniki i pojedyncze nagrobki. W 1971 r. przy pomocy czołgów Armii Czerwonej i maszyn budowlanych zniszczono kolumnadę oraz próbowano zburzyć Pomnik Chwały z pylonami. W katakumbach umieszczono zakład kamieniarski. Przez wysuniętą na wschód część cmentarza poprowadzono ulicę.

...

Zmiany granic i zniszczenia cmentarza nie doprowadziły do jego zapomnienia w świadomości narodowej Polaków. Nekropolia nadal zajmowała bardzo ważne miejsce w pamięci Polaków, którzy upominali się o jego stan i pielgrzymowali na groby Orląt mimo represji i zagrożeń. Renowacja Cmentarza Obrońców Lwowa, prowadzona od 1989 r., mimo ogromu wykonanych prac do dzisiaj nie została zakończona.

Nocne zdjęcie Cmentarza Obrońców Lwowa. Na głównym planie Łuk Chwały z napisem w języku łacińskim: „Mortui sunt ut liberi vivamus”, pocztówka 1939 r. Zbiory ZNiO we Wrocławiu.

„Polegli, abyśmy wolni żyli”

Opracował zespół autorów w składzie:

dr Stanisław A. Bogaczewicz

dr Tomasz Gałwiazek

Stanisław Kielb

dr Daniel Koreś

dr Andrzej Olejniczak

Jerzy Rudnicki

Fotografie militariów:

Monika Mikuczevska

dr Andrzej Olejniczak

Opracowanie graficzne:

Michał Kogut - „Metaloplastyka Marian Ostrowski”

Herb miasta Lwów w czasach II RP. Nad tarczą złota korona królewska. Spod korony zwisają wstęgi barwy czerwono – błękitnej, a na nich dewiza:

„Semper” („Zawsze”) – z prawej strony,

„Fidelis” („Wierny”) – z lewej strony.

Pod tarczą na skrzyżowaniu gałązek wawrzynu umieszczony na wstążce Krzyż Srebrny orderu wojennego Virtuti Militari.

Domena publiczna: Wikimedia Commons

**INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ**
Oddział we Wrocławiu

Politechnika
Wrocławska

Muzeum
Politechniki
Wrocławskiej

ZAKŁAD NARODOWY
IM. OSSOLIŃSKICH

**MUZEUM
NIEPODLEGŁOŚCI**

